

КОНВАЛІДАЦІЯ ПРАВОЧИНУ, ВЧИНЕНОГО ПІД ВПЛИВОМ ПОМИЛКИ

Бус К.І.,

*аспірантка кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0009-0008-3269-7451*

Бус К.І. Конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки.

Наукове дослідження охоплює правові питання, що пов'язані з конвалідацією правочину, вчиненого під впливом помилки, як одного із плеяди дефективних юридичних актів за критерієм волі.

Актуальність дослідження полягає у відсутності системного та комплексного вивчення питання, пов'язаного із конвалідацією правочину, вчиненого під впливом помилки, що зумовлює потребу звертатися до сторінок юридичної літератури, на яких викладені наукові концепції вітчизняних вчених-цивілістів, а також, безумовно, до чинного законодавства та правових позицій національних судів, які надавали правову оцінку правовідносинам у подібних ситуаціях. Такий багатогранний підхід надасть більш чітке розуміння можливості застосування процедури конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки.

Здійснюючи наукове дослідження, авторкою проаналізовано праці українських науковців, національне законодавство, а також судову практику з метою з'ясування правової природи правочину, вчиненого під впливом помилки, а також випадки, за яких такий правочин вірогідно може бути «зцілений», тобто конвалідований.

За результатами проведеного дослідження авторка дійшла висновку, що сучасне цивільне законодавство за певних умов та обставин допускає і не забороняє конвалідацію правочину, вчиненого під впливом помилки, що у свою чергу забезпечить буття, виконання та отримання правомірних наслідків добросовісними учасниками договірних зобов'язань.

Авторка переконана, що конвалідація може бути застосована до правочину, вчиненого під впливом помилки, зважаючи на діючу редакцію ст. 229 Цивільного кодексу України, яка застосовує такі підходи у розмежуванні значення помилки як «істотність» та «неістотність». В дослідженні враховано, що сучасний український законодавець стосовно мотивів правочину вживає техніко-юридичний прийом «не має істотного значення». Авторка вважає, що правове

питання конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки, заслуговує окремої уваги та правового висвітлення на сторінках Цивільного кодексу України.

Ключові слова: конвалідація недійсного правочину, оспорюваний правочин, помилка, помилка щодо природи правочину, помилка щодо прав та обов'язків сторін, помилка щодо якостей і властивостей майна, помилка щодо мотивів правочину.

Bus K. Convalidation of a deed committed under the influence of an error.

Scientific research covers legal issues related to the convalidation of a deed committed under the influence of a mistake, as one of the galaxy of defective legal acts according to the criterion of will.

The relevance of the study lies in the lack of a systematic and comprehensive study of the issue related to the convalidation of a deed committed under the influence of a mistake, which necessitates the need to turn to the pages of legal literature, which contain the scientific concepts of domestic civilian scientists, as well as, of course, to the current legislation and legal positions of national courts, which provided a legal assessment of legal relations in similar situations. Such a multifaceted approach will provide a clearer understanding of the possibility of applying the procedure for convalidating a deed committed under the influence of an error.

Carrying out scientific research, the author analyzed the works of Ukrainian scientists, national legislation, as well as judicial practice in order to clarify the legal nature of the deed committed under the influence of a mistake, as well as cases in which such a deed can probably be «cured», that is, convalidated.

Based on the results of the research, the author came to the conclusion that modern civil legislation, under certain conditions and circumstances, allows and does not prohibit the convalidation of a deed made under the influence of a mistake, which in turn will ensure the existence, performance and receipt of legitimate consequences by bona fide participants of contractual obligations.

The author is convinced that convalidation can be applied to a deed committed under the influence of an error, taking into account the current version of Article 229 of the Civil Code of Ukraine, which uses such approaches in distinguishing the meaning of an error as «significance» and «irrelevance». The study takes into account that the modern Ukrainian legislator uses a technical-legal method «of no significant importance» regarding the motives of the deed. The author believes that the legal issue of convalidation of a deed committed under the influence of a mistake deserves separate attention and legal coverage on the pages of the Civil Code of Ukraine.

Key words: convalidation of an invalid deed, disputed deed, mistake, mistake regarding the nature of the deed, mistake regarding the rights and obligations of the parties, mistake regarding the qualities and properties of the property, mistake regarding the motives of the deed.

Постановка проблеми. Чинне цивільне законодавство не містить положень, які розкривають правову природу конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки. Натомість діюча редакція Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) містить опосередковану норму, яка вирізняє істотне та неістотне значення помилки. Наведене свідчить про те, що в умовах рекодифікації національного цивільного законодавства вагомим значення набуває закріплення теоретичних та практичних понять, що нададуть змогу «зцілити» правочин, вчинений під впливом помилки, на умовах, які відповідають справжній волі та волевиявленню добросовісних учасників договірних зобов'язань в умовах об'єктивної дійсності. Таким правовим механізмом може слугувати конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки.

Метою дослідження є комплексний та системний аналіз праць вітчизняних вчених-цивілістів, чинного законодавства України та судової практики, що за допомогою логічних методів (узагальнення, абстрагування, аналізу та синтезу) нададуть змогу з'ясувати сутність та правову характеристику конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки.

Стан опрацювання проблематики. Конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки, не знайшла свого законодавчого висвітлення у ЦК України, проте до даного питання на доктринальному рівні неодноразово звертались А.С. Бахаєва, Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, О.О. Гайдулін, І.В. Давидова, О.І. Длугош, В. Котис, В.І. Крат, В.О. Кучер, І.А. Лавріненко, М. Пленюк, А.В. Коструба, Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова, які у своїх працях висловили думки та міркування з приводу даного питання. Поряд з цим, станом на сьогоднішній день від-

сутні комплексні та системні дослідження даної проблематики, а відтак окремі правові аспекти потребують додаткового наукового висвітлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритетне місце у сфері договірних правовідносин займає питання захисту прав та охоронюваних законом інтересів його учасників. Більше того, особа, вчиняючи правочин, розраховує на правовий баланс між своїми діями та діями, визначеними правочиною, справедливо очікуючи отримати бажані наслідки та результат. Коли ж такий баланс порушується, постає необхідність у пошуку механізмів, що спроможні захистити добросовісних учасників договірних правовідносин.

Як ми вже неодноразово досліджували, механізмом, який здатен захистити права та охоронювані законом інтереси сторін договору (заінтересованих осіб), слугує конвалідація недійсних правочинів, під якою ми розуміємо надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст. 203 ЦК України.

На наше глибоке переконання, конвалідувати можна більшість правочинів, які містять у собі котрийсь із дефектів: форми, суб'єктного складу, волі, змісту, порядку укладення.

Зокрема, волевий аспект у договірних правовідносинах знаходить своє відображення у частині третій ст. 203 ЦК України, згідно з якою, «волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі» [14].

З цього приводу В.Котис, розмірковувала над поняттями «волі» та «волевиявлення», узагальнивши, що «це ті важливі чинники, без яких неможливе вчинення правочинів, договорів чи здійснення будь-якої підприємницької діяльності, дійсність яких повинна обов'язково поєднуватись з гармонізацією волі та її зовнішнім вираженням» [6, с. 178].

Коли поняття «волі», як своєрідного «бастіону» суб'єктивних намірів особи, переходить у площину «зовнішнього вираження», мова вже йде про поведінку (волевиявлення), як правомочність певної особи вчиняти ті чи інші дії в межах договірних правовідносин, чи утриматися від певних дій.

Традиційне суб'єктивне цивільне право, на думку Є.О. Харитонова, Н.О. Саніахметової, «характеризується через так звану «тріаду» можливостей. Згідно з цією характеристикою наявність цивільного права означає для правомочної особи: 1) можливість поводитися певним чином; 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб; 3) можливість отримати захист порушеного права за допомогою суду, державних органів тощо» [13, с. 176-177].

У цьому керунку тривалий час між українськими вченими-цивілістами ведуться дискусію

щодо таких правових явищ як «воля» та волевиявлення».

Нам імпонує систематизоване та комплексне розуміння, що надане О.І. Длугош, яка зазначає, «воля фізичної особи на вчинення правочину – це внутрішній цілеспрямований психічний процес на вчинення юридичної дії, спрямованої на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, а волевиявлення – це зовнішній прояв волі особи не забороненими законом способами, що робить її доступною для інших осіб і є засобом досягнення правової мети правочину» [5, с. 10].

З такою думкою погоджується А.С.Бахаєва, глибинно вивчаючи правові питання, пов'язані з недійсністю правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства [1, с. 34]

Проте на практиці бувають випадки, коли воля до вчинення правочину як внутрішня складова та волевиявлення як зовнішній фактор не співпадають, що зумовлює дефективність правочину за ознакою волі.

Ми поділяємо думку А.С. Бахаєвої, яка вважає, що «окремі елементи вад волі та волевиявлення при укладенні правочинів традиційно поділялися на дві групи: 1) без внутрішньої волі на укладення правочину; 2) внутрішня воля сформувалась хибно» [1, с. 44].

Одним із таких є правочин, вчинений під впливом помилки, правова регламентація якого знаходить своє відображення у ст. 229 ЦК України. Згідно зі змістом даної статті, «якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей майна, які значно знижують його цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом» [14].

Трактування помилки вирішується у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» № 9 від 06.11.2009 р. У пункті 11 даної Постанови зазначено, що «під помилкою слід розуміти таке неправильне сприйняття стороною суб'єкта, предмета або інших істотних умов правочину, яке вплинуло на її волевиявлення і за відсутності якого за обставинами справи можна вважати, що правочин був би не укладеним» [12].

У дискусію щодо даного питання вступив І.А. Лавріненко. У своїх працях юрист відзначає, що «воля суб'єкта під час укладення правочину під впливом помилки відповідає здійсненому волевиявленню, однак її формування відбувається під впливом уявлень, які не відповідають

дійсності стосовно обставин, що мають істотне значення для укладення правочину» [9, с. 231]. При цьому, юрист поділяє позицію, згідно якої «під помилкою зазвичай розуміють неправильне уявлення суб'єкта про які-небудь обставини, що мають значення для укладення правочину» [9, с. 231].

І.А. Лавріненко доходить і до власного розуміння помилки, яка, на думку автора «повинна впливати на факт укладення правочину та передувати останньому, адже неможливо спочатку вчинити юридично бездоганний правочин, а потім зазначити, що в ньому закралася помилка. З погляду діалектичного вчення наслідок не може передувати причині. Саме тому на момент учинення правочину помилка повинна вже мати місце, інакше – невиправданий ризик анулювання доволі великої кількості цілком законних правочинів» [9, с. 231].

На думку Д.В. Бобрової, О.В. Дзери, А.С. Довгерт, «відсутність справжнього уявлення про те чи інше явище життя або природи прийнято називати помилкою. У даному випадку під помилкою слід розуміти неправильне сприйняття стороною суб'єкта угоди, предмета або інших істотних умов угоди, що вплинуло на їхнє волевиявлення, і є підстава вважати, що в іншому разі угоду не було б укладено» [2, с. 198].

На думку І.В. Давидової, «помилка може бути визначена, як невідповідність суб'єктивного сприйняття об'єктивній дійсності, неправильне відображення навколишньої реальності у свідомості індивіда. Таке розуміння помилки є найбільш поширеним і застосовується також і в юриспруденції» [4, с. 9].

Такої ж думки притримується також В.О. Кучер, досліджуючи правові питання правочину, вчиненого під впливом помилки [8, с. 153].

Очевидно, наведені вище постулати свідчать на користь недійсності правочину, проте у доктрині цивільного права все ж зустрічаються випадки, які допускають можливість конвалідувати правочин, вчинений під впливом помилки.

Цілком слушно з цього приводу зазначає І.В. Давидова, з точки зору якої «для визначення правочину дійсним необхідним є єдність волі та волевиявлення» [4, с. 9].

Ми в свою чергу вважаємо, що наведений у ст. 229 ЦК України техніко-юридичний прийом «якщо особа помилилася», а також виокремлення «істотного» та «неістотного» значення допускає конвалідування правочину, який вчинено під впливом помилки, як у її суб'єктивному розумінні, так і судом.

При цьому, вживаючи термін «істотний», законодавець поширює його на такі правові величини, як «помилка у природі правочину, правах та обов'язках сторін, помилка у властивостях і якостях майна, які значно знижують його цін-

ність або можливість використання за цільовим призначенням» [14], що, на наше переконання, є оціночними поняттями.

Принципового значення при конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки, має вичерпність вказаного переліку, адже у розумінні В.І. Крата таке «зумовлюється необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту та інтересів учасників, які діяли добросовісно. Саме тому видається, що перелік, наведений в абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає» [7, с. 37].

І.А. Лаврінченко, з метою визначення характеру істотності та поділяючи думку Ф.К. фон Савіні, розрізняв два види помилок: «справжня та несправжня. Недійсною визнавалася помилка, яка викликана обмовкою, опискою, випадковим вираженням волі. У всіх цих випадках істинна воля особи взагалі відсутня: має місце лише вираження волі, яке здійснено не свідомо. У літературі цей вид «помилки» отримав назву «аберація» [9, с. 232].

Апелюючи до думки А. фон Бринця, вчений-юрист відзначає, що «аберацією є моментальна відсутність свідомості, а разом із нею і відсутність уявлення та волі. Різниця між аберацією та помилкою полягає в тому, що те, що здійснюється без участі свідомості, суворо кажучи, у жодному разі не може вважатися дією, так як особа принаймні в цей момент не бажала вказаної дії; сила, яка тут керує язиком, пером, рукою ніби механічно, не може вважатися волею» [9, с. 232].

З даного приводу юрист переконаний, що «аберація ж полягає в «моментальній відсутності свідомості» та, цілком імовірно, не може тривати так довго, співпадаючи з усіма стадіями укладення правочину. Звичайно, можуть виникнути й інші ситуації, коли для укладення правочину достатньо сказати «Так». У такому разі, на нашу думку, варто звертати увагу саме на момент виконання такого правочину. Наприклад, якщо особа після того, як вона сказала «Так», не вчиняє жодних дій, пов'язаних із тим, щоб виправити свою помилку, а, навпаки, приступає до виконання зобов'язання, то вести мову про аберацію, якій необхідно надавати правового значення, немає жодних правових підстав. Проте, якщо особа безпосередньо після «мимовільного вираження волі» намагається виправити свою «помилку» й цей факт підтверджується наданими особою доказами, залишати в силі таке «волевиявлення» було б несправедливим і таким, що не відповідає духу цивільного права» [9, с. 233].

Не залишився й осторонь даного питання В.О. Кучер, аналізуючи істотні помилки. Вчений вказує, що «однією з них є помилка щодо

природи правочину. Помилка стосовно правової природи правочину є єдиним випадком, коли має значення помилка в правових категоріях. В усіх інших випадках (незнання закону) помилка не має правового значення ... Іншою помилкою є помилка стосовно прав та обов'язків сторін, яка пов'язана з попередньою помилкою, оскільки права та обов'язки сторін визначають зміст правочину. Учиняючи правочин з іншою правовою природою (наприклад, дарування замість довічного утримання), змінюється зміст правовідношення, яким є права та обов'язки сторін» [8, с. 156-157]. Проте, вчений переконаний, що «якщо помилка стосується якості речі, це не впливає на дійсність договору. Якщо предмет відповідно до умов договору повинен мати відзначені якісні характеристики, але фактично вони відсутні, в такому випадку відбувається порушення зобов'язання з настанням наслідків, передбачених законодавством» [8, с. 155].

З приводу істотності помилки також розмірковували Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, які конкретизують поняття «істотності» помилки у такий спосіб: «мається на увазі не будь-яка помилка, а лише та, яка має істотне значення. Встановлювати істотність помилки має право суд. Під помилкою, що має істотне значення, як зазначалося вище, слід розуміти помилку щодо істотних умов угоди (ст. 153 ЦК України). Судова практика виходить з того, що помилка, яка стосується мотивів укладення угоди, не веде до визнання її недійсною» [2, с. 198-199].

Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова поділяють подібну думку стосовно того, що «питання, чи є помилка істотною, вирішується судом з урахуванням конкретних обставин справи, виходячи з того, наскільки помилка є істотною і взагалі, і для учасника правочину» [13, с. 222].

Стосовно неістотності помилки щодо мотивів правочину, крім випадків, встановлених законом, також погоджується В.О. Кучер. На думку вченого, «не є помилкою неможливість використання або виникнення труднощів у використанні речі, що сталося після виконання хоча б однією зі сторін зобов'язань, які виникли з правочину, і не пов'язане з поведінкою іншої сторони правочину. Не має правового значення помилка щодо розрахунку одержання користі від учиненого правочину» [8, с. 159].

Такі висновки вченим зроблені на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 р. № 9 [12].

Дещо інший вектор у розумінні «зцілення» дефекту помилки бачить О.О. Гайдулін. Зокрема, вчений вважає, що «оздоровлення контракту може також відбутися через утрату права на оспорювання (англ. loss of right to avoid;

франц. *perte du droit à l'annulation*; нім. *Verlust des Anfechtungsrechts*). Так, якщо сторона має право оскаржити договір у зв'язку з помилкою, а інша сторона заявляє про готовність виконати договір чи дійсно виконує його так, як це розумілося стороною, що має право оскаржити його, то договір вважається укладеним як це розумілося цією стороною. Інша сторона повинна зробити таку заяву або здійснити таке виконання відразу після отримання інформації про розуміння цього договору стороною, що має право оскаржити його, і до того, як ця сторона розумно вчинила певні дії, покладаючись на повідомлення про оспорювання договору. Після такої заяви або виконання право заперечити договір втрачається і жодна попередня заява про оспорювання не має сили (ст. 3.2.10 PICC-2010)» [3, с. 319-320].

Можливість конвалідація недійсного правочину, вчиненого під впливом помилки, розглядалась також А.В. Кострубою, М. Пленюк, які вважають, що «якщо правочин, який було вчинено під впливом помилки, буде оскаржуватися третьою особою, його сторони можуть визнати той факт, що хоча помилка і мала місце, але особу, яка помилилася, влаштовує результат правочину, а її, так би мовити, контрагент, не заперечує проти такого стану речей. В такому разі сторони оспорюваного правочину конвалідують його перед іншими учасниками обороту. Необхідно зауважити, що за наявності обставин, які свідчать про те, що таким правочином було завдано шкоди тій особі, яка оскаржує правочин, можливі випадки, коли таку конвалідацію провести не вдається» [10, с. 243].

Вітчизняна судова практика теж містить випадки конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки.

Прикладом можуть слугувати висновки Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду, викладені у Постанові від 16.07.2020 р. у справі № 570/747/17. У даній справі «позовна заява мотивована тим, що правочин вчинено під впливом помилки, оскільки дарувальник при укладенні договору дарування помилявся щодо правової природи правочину та існували обставини, які зумовлюють визнання вказаного договору дарування недійсним» [11]. Проте, Суд дійшов висновку, що «суд першої інстанції ухвалюючи рішення про відмову у задоволенні позову, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, повно та всебічно дослідивши наявні у справі докази і надавши їм належну оцінку в силу вимог статей 10, 60, 212 ЦПК України 2004 року, встановивши, що договір дарування підписаний ОСОБА_4 та ОСОБА_2 у присутності нотаріуса, яким встановлено їх особи, перевірено дієздатність, нотаріусом роз'яс-

нено дарувальнику зміст договору дарування і він був ознайомлений з природою договору дарування, тому заявлені позовні вимоги на підставі статті 229 ЦК України задоволенню не підлягають» [11].

Справедливо та влучно тут узагальнює І.А. Лаврінченко, з чим ми безумовно погоджуємось: «помилка стосовно правової природи правочину, прав та обов'язків сторін є саме тим випадком, коли має значення помилка в юридичних категоріях. У решті випадків, за загальним правилом, не пов'язаних із цими обставинами, юридична помилка правового значення не повинна мати» [9, с. 235].

Так чи інакше, пріоритетне значення у досліджуваному питанні має критерій «виконаності» правочину: якщо сторони правочину виконують правочин на первісно укладених умовах, приймають його наслідки, то дефект помилки все ж може бути «зцілений», тобто, конвалідований з огляду на правові постулати ст. 229 ЦК України.

Таким чином, ми вважаємо, що законодавець допускає і не забороняє як суб'єктивне, так і судове «зцілення» оспорюваного правочину, який у даному дослідженні розкривається у призмі правочину, вчиненого під впливом помилки.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, варто відзначити, що конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки є важливим механізмом для забезпечення відповідності правочину справжній волі та волевиявленню сторін, враховуючи те, що помилка могла бути не очевидною з самого початку. Дане питання є важливим на теренах цивільного права України з огляду на відсутність чіткої законодавчої регламентації. Тому вважаємо, що «зцілення» правочину, вчиненого під впливом помилки, все ж можливе, однак потребує доведення таких умов як неістотність значення такої помилки, а також взаємне бажання сторін до виконання та прийняття правочину на умовах, за яких правочин був укладений з самого початку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахаєва А.С. Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 201 с. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/4410>. (дата звернення: 01.05.2024).
2. Боброва Д.В., Дзера О.В., Довгерт А.С. Цивільне право України: Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 864 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/34/bobrova.pdf>. (дата звернення: 01.05.2024).
3. Гайдулін О.О. Інтерпретація в європейському контрактному праві: герменевти-

- ко-цивілістичні засади: монографія. Київ. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 597 с.
4. Давидова І.В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2011. С. 20. URL: <https://core.ac.uk/reader/50594090>. (дата звернення: 01.05.2024).
  5. Длугош О.І. Недійсність правочинів з дефектами волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 19 с.
  6. Котис В. Воля та волевиявлення у цивільному праві України та зарубіжних країн. Правова система України в умовах європейської інтеграції : погляд студентської молоді: зб. тез доп. IV Міжнар. студ. наук. конф. Тернопіль, ТНЕУ, 2020. С. 175–178. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/40625>. (дата звернення: 01.05.2024).
  7. Крат В.І. Недійсність правочинів, учинених під впливом помилки. Юрист України. 2012. № 1/2. С. 35–40 URL: <https://dspace.plu.edu.ua/handle/123456789/2764>. (дата звернення: 01.05.2024).
  8. Кучер В.О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навч. посібник. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 344 с.
  9. Лавріненко І.А. Визнання недійсним правочину, вчиненого особою під впливом помилки. Юридичний бюлетень. 2018. № 7. Ч. 1. С. 228–248 URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_1/36.pdf. (дата звернення: 01.05.2024).
  10. Пленюк М., Коструба А. Юридичні факти в доктрині приватного права України: монографія. Київ. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с. URL: <https://hal.science/hal-02835371/document>. (дата звернення: 01.05.2024).
  11. Постанова Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Третьюї судової палати Касаційного цивільного суду від 16.07.2020 р. у справі № 570/747/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591212>. (дата звернення: 01.05.2024).
  12. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>. (дата звернення: 01.05.2024).
  13. Харитонов Є.О., Саніахметова Н.О. Цивільне право України. Підручник. Київ. Істина, 2003. 776 с.
  14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. зі змінами: станом на 27.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.05.2024).